

Harakî'nin *et-Telhiş fi 'adedi'l-vefk* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4843/2)

(ö. 744/1343) şerhettiğini söylemektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 339); ancak bugüne kadar böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır. 3. *Risâle fi 'ameli zâtî'l-halak*. Astronomide güneş, ay ve yıldızların yerini tesbit için kullanılan "zâtü'l-halak" adlı rasat aletinin tanıtımı ve kullanımından bahseden küçük bir eserdir. Batlamyus'un *el-Mecisti's*inden faydalanılarak yazıldığı anlaşılır bu risâlinin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Fâtih, nr. 3442/2). 4. *et-Telhiş fi 'adedi'l-vefk*. Vefk kareleri ve sayıları bilgisini konu alan küçük hacimli bir risâledir; şekilleri eksik bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 4843/2). 5. *Târîhu Merv*. Sem'ânî'nin bildirdiğine göre Merv'de yetişmiş ünlü âlim ve muhaddislere dair olan bu eser zamanımıza ulaşmamıştır.

Harakî'nin matematik konusundaki eserleri arasında *er-Risâletü's-şâmile* ve *er-Risâletü'l-Mağribiyye* adlarında iki çalışmadan daha söz edilmekteyse de (*Keşfü'z-zunûn*, I, 664) bunlara henüz rastlanmamıştır. Beyhâkî, Harakî'nin öğrencilerinden birine yazdığı riyâziyyâtın tasnifiyle ilgili bir notunu nakletmiştir

(*Tetimme*, s. 155); bunun bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Ayasofya, nr. 2587, vr. 124^a).

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *et-Taḥbîr*, I, 421-422; II, 61-62; a.mlf., *el-Ensâb*, V, 90-91; Beyhâkî, *Tetimme*, s. 155; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 360; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 88; a.mlf., *el-Lübâb*, I, 435; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehzürî, *Târîhu'l-hukemâ*, Trablus 1988, s. 344-345; Safedî, *el-Vâfi*, XVIII, 39; Sübkî, *Tabakât*, VI, 79; VII, 143; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, II, 515-516; *Keşfü'z-zunûn*, I, 338-339, 664; II, 1852-1853; De Slane, *Catalogue des manuscrits arabes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1883-95, s. 443 (nr. 2499); Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 92-93; Ahlwardt, *Verzeichniss*, V, 155-156; Suter, *Die Mathematiker*, s. 116; Brockelmann, *GAL*, I, 624; *Suppl.*, I, 863; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 88; İ. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebî'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Haşim), Kahire 1963, I, 316-317; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, V, 80; VIII, 238; Sarton, *Introduction*, II/1, s. 204-205; Kadri Hâfiz Tükân, *Türâşü'l-'Arabî'l-'ilmî fi'r-riyâziyyât ve'l-felek*, Nablus 1963, s. 366-367; Ramazan Şeşen, *Nevâdirü'l-maḥtûḫâtü'l-'Arabîyye fi mektebâti Türkiyya*, Beyrut 1975, I, 450-451; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-'ulûm 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1977, s. 406; H. Necib Abdurrahman, *Dirâsât fi târihi'l-'ulûm 'inde'l-'Arab*, Musul 1977, s. 97; D. A. King, *Fihri'sü'l-maḥtûḫâtü'l-'ilmîyyeti'l-maḥfûza bi-Dâri'l-Kütübî'l-Mışriyye*, Kahire 1981-86, II, 13-16; Zirikî, *el-'İlam* (Fethullah), V, 317; Pertsch, *Gotha*, III, 45-46, nr. 1384; E. Wiedemann, "Hirakî", *IA*, V/1, s. 449; a.mlf., "al-Kharakî", *EP* (Ing.), IV, 1059; H. Suter - [A. Adnan-Adivar], "İbnülheysem", *IA*, V/2, s. 860; D. Pingree, "Baha'-al-Din Karaqi", *Elr.*, III, 431.

CEMİL AKPINAR

HARÂLÎ (الحارلی)

Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed
b. el-Hasen et-Tücbî el-Harâlî
(ö. 637/1240)

**Daha çok süfi olarak tanınan
tefsir, kelâm ve fıkıh âlimi.**

Merakeş'te doğdu. Aslen Mürsiye'nin (Murcia) Harâlî köyünden olup Benî Tücbî kabilesine mensuptur. Bazı kaynaklarda görülen Hirâlî (Brockelmann, *GAL*, I, 527; *Suppl.*, I, 735) ve Harrânî (İbn Hacer, IV, 204; İbnü'l-İmâd, V, 189; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1241) şeklindeki nisbeler doğru değildir. İlk tahsilini Merakeş'te yapan Harâlî, İbn Harûf'tan nahiv okudu. Endülüs'lü edip ve şair Ebü'l-Haccâc el-Belvî'nin derslerine devam etti. Daha sonra tahsil amacıyla doğuya seyahat ederek pek çok hocadan istifade etti. Önceleri mantık ve felsefe ile ilgilenirken muhtemelen tefsir dersi aldığı Harem-i şerif imamı Ebü Abdullah Muhammed b. Ömer

el-Kurtubî'nin tesiriyle tasavvufa yöneldi. Hac farızasını ifa ettikten sonra Mağrib'e döndü ve Bicâye (Bougie) şehrine yerleşti. Burada Ebü Muhammed Abdülazîz b. Ömer'den kiraat, hadis ve fıkıh okudu. Ayrıca kelâm, ferâiz ve mantık dersleri alarak bu alanlarda ileri bir seviyeye ulaştı. Daha sonra Mısır'a gidip bir süre Bilbîs şehrinde ikamet etti. Bölgenin ilim otoritesi olan İzzeddin b. Abdüsselâm ile tefsir konusunda görüşleri uyuşmayınca buradan ayrılmak zorunda kaldı ve Suriye'nin Hama şehrine yerleşip ölünceye kadar orada yaşadı. Vefat tarihi İbnü'l-Ebbâr (ö. 638/1241) tarafından 637 (1240) olarak gösterilmektedir. Gubrî'nî (ö. 714/1314), ondan nakille bu tarihi verdikten sonra kaynak belirtmeden 12 Şâban 638'de (26 Şubat 1241) öldüğüne dair bir rivayet daha zikreder. Gubrî'nî'den birkaç yıl sonra vefat eden İbnü't-Tavvâh da yalnız bu son rivayeti kaydetmiştir.

Tasavvuf ve felsefe ile çok fazla ilgilenildiği için Mâlikî fıkıhında gerilediğinin bazı fakihlerce ileri sürülmesi üzerine Harâlî, Ebü Saîd el-Berâzî'nin *et-Tehzîb fi'ḥtişâri'l-Müdevvne* adlı eserini okutmayaya başlamış ve bu eserin birçok bölümünün, Mâlikî fıkıhının meşhur eseri *el-Müdevvenetü'l-kübâr*'nin aslına uygun olmadığını ortaya koymuş, ayrıca İbn Sînâ'nın *en-Necât*'ını da okutarak eserin dayandığı bazı delilleri çürütecek kadar felsefi birikime sahip olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Harâlî daha çok süfi müfessir olarak tanınır.

Hocası Ebü Abdullah el-Kurtubî'nin usûl-i fıkıh kaidelerine benzer şekilde ortaya koyduğu ilm-i hurûfa dayalı tefsir anlayışı, Harâlî'nin özellikle tasavvufî düşüncesinin şekillenmesine etkili olmuştur. Harâlî, çağdaşı Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi harflerin hatta rakamların sembolik ve sırrî değerler taşıdığını savunur. Ona göre bu değerlerin ortaya çıkarılması durumunda ileride meydana gelecek olaylara, Kur'an'daki bazı sûrelerin başında bulunan harflerin esrarına ve genel olarak birtakım gaybî hakikatlere dair bilgi edinilebilir. Başta Zehebî olmak üzere hemen bütün kaynaklar, Harâlî'nin, harf ve rakamlara dayanarak deccâlin ne zaman zuhur edeceğini ve güneşin batıdan ne zaman doğacağını belirlediği iddiasında bulunduğunu kaydederler (meselâ bk. *Mizânü'l-'itidâl*, III, 114; İbn Hacer, IV, 204).

Dilin tevkîfi olduğunu ve Allah katından vahyedildiğini savunan ekole mensup olan

Harâllî'ye göre bir grup kelimedeki harflerin bir araya gelişi tesadüf eseri olmayıp bu kelimelerin daha genel bir anlama delâlet etmesi içindir. Ancak harflerin mânalarını ve neye delâlet ettiklerini kavrama yeteneği sadece Hz. Muhammed'e uyanlara verilmiştir. Harâllî, İbnü'l-Arabî gibi varlıkları kelimeler olarak görür ve canlı varlıkların Allah'ın hareketli harfleri, cansız varlıkların da hareketsiz harfleri olduğunu söyler. Harâllî bazı eserlerini, harflerin bu esrarlı anlamları çerçevesinde Kur'an'ı tefsir etmeye ayırmıştır. Bu eserlerde önce harflerin mânaları ve hangi sayıya tekabül ettikleri üzerinde durulmuş, ardından bu harf ve sayılar Kur'an'ın i'câzı açısından değerlendirilmiştir. Bunların, Kur'an'daki halledilmesi zor kısımları (müşkîl) açıklığa kavuşturmak bakımından sağladığı katkılar ele alındıktan sonra da Kur'an'a dayandırılarak bazı kelimelerin açıklanması yapılmıştır.

Harâllî'nin varlık anlayışı ilim-mârifet anlayışıyla uyum içindedir. İbnü'l-Arabî gibi Harâllî de varlığın Allah'ın tecellilerinden ibaret olduğunu düşünür. Ona göre Allah'ın "hak" diye adlandırdığı (el-A'râf 7/54) bazı aşkın özellikleri (teâliyyât) ve "halk" diye adlandırdığı sıfatları (tenezzülât) vardır. İkisi arasındaki farkı algılama gücü sadece akla verilmiştir. Yakın ise Hak ile halk arasındaki birliği bulmak demektir. Buna göre bölünmez bir bütün olarak varlığın aslı olan Hak kendi sıfatlarını yaymış ve bu sayede halk ortaya çıkmıştır. Sıfatlar sahiplerinden ayrılamayacağına göre halk da Hak'tan ebediyen ayrılmayacaktır.

Ehl-i beyt'in sahip olduğu ilme güvenilmesi gerektiğini ileri süren Harâllî, bu sayede hem Sünnîler'in hem de Şii'lerin sevgisini ve dostluğunu kazanmıştır. Yedi yıl boyunca nefsiyle savaştığını, sonunda kendisine iyilik edenlerle etmeyenleri eşit derecede sevecek kadar bir olgunluğa ulaştığını ifade eden Harâllî'nin kaynaklarda pek çok kerâmeti nakledilir (Bedreddin el-Karâfî, s. 164-165; Makkarî, II, 188-189; Gubrînî, s. 148-155).

Eserleri. 1. *Miftâhu'l-bâbi'l-muqaffel 'alâ fehmi'l-Kur'âni'l-münezzel*. Kaynaklarda *Miftâhu'l-lübbi'l-muqffel 'alâ fehmi'l-Kur'âni'l-münzel* adıyla da zikredilen eser hurûf ilmi esaslarına göre yazılmış bir tefsirdir. Gubrînî, kitapta Arap dili ile mantık ilminin gerektirdiği açıklamaların yanı sıra nüzü'l sebeplerine de yer verildiğini, ancak bunun dışında eserin fazla bir önemi bulunmadığını be-

lirtir. Zehebî de kitabın, Arap dili gramerinin hiçbir şekilde imkân vermediği ihtimallerle dolu bir tefsir olduğunu, buna rağmen hocası Mecdüddin et-Tûnisî'nin onu çok beğendiğini söyler. Âyetler ve sûreler arasındaki tenâsüp konusunda önde gelen âlimlerden olan Bikâî ise *Nazmü'd-düer fi tenâsübi'l-ây ve's-süver* adlı tefsirini yazarken, Harâllî'nin âyetler arasındaki münasebetten bahseden tefsirinden Â-i İmrân sûresinin 37. âyetine kadar yazılmış bir nüshayı elde ettiğini, bundan kabul ettiklerini tefsirine aynen aldığını ve başka eserlerden de faydalanmakla birlikte onun koyduğu esaslar çerçevesinde eserini tamamladığını kaydetmektedir (*Nazmü'd-düer*, I, 10; Kara, s. 117-119). Paris Bibliothèque Nationale'de (nr. 1398) bir parçası bulunan bu tefsirin tamamlanıp tamamlanmadığı bilinmemektedir. 2. *el-Urve bi-miftâhi'l-bâbi'l-muqaffel li-fehmi'l-Kur'âni'l-münezzel*. *el-Urve li'l-miftâhi'l-fâtiḥ li'l-bâbi'l-muqaffel el-müfehḥim li'l-Kur'âni'l-münezzel* adıyla da anılan eserin (Ketûre, sy. 3, s. 107) bir nüshası Kahire'de Hidîviyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Brockelmann, GAL, I, 527). Bikâî, tefsirinin mukaddimesinde, kendisinin çokça faydalandığı bu eserin el-ahrufü's-seb'a* ve kiraatlerle ilgili olduğunu belirtmektedir (*Nazmü'd-düer*, I, 10). 3. *es-Sırrü'l-mektûm fi muḥâtabeti'n-nücûm*. *Keşfü'z-zunûn*'da (II, 989) *Muḥâtabetü's-şems ve'l-kamer ve'n-nücûm* adıyla geçen eser sihir ve tılsımla ilgili olup Zeynüddin el-Malatî buna bir reddiye yazmıştır. Takyyüddin İbn Teymiyye ise kitaptaki görüşlerin küfür olduğu kanaatindedir. Öte yandan eserin Fahreddin er-Râzî'ye ait olduğu ileri sürülmekte ve bizzat Râzî'nin böyle bir eserinin bulunduğu söz ettiği belirtilmektedir (Uludağ, s. 62-63). Ancak Kâtib Çelebi, eserin Râzî'ye ait olmadığını İbnü's-Sübkî'den naklen söylemektedir. *es-Sırrü'l-mektûm*'un çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (TSMK, III. Ahmed, nr. 3256; Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 573, Ayasofya, nr. 2796; Köprülü Ktp., nr. 925). 4. *el-İmânü't-tâm bi-Muḥammedin en-nebiyyi 'aleyhi's-selâm (el-İmânü't-tâm bi-hayri'l-enâm)*. İbnü'l-Bârîzî'nin *Tevşîku 'ura'l-îmân fi tafzîli ḥabîbi'r-raḥmân* adlı kitabına dayanır. Eserde Hz. Peygamber'in insân-ı kâmil, Allah ile mahlûkat arasında vasıta ve küllî hakikat olduğu, bu hakikatin yokluğu halinde ne âlemin mânası ne de mahlûkatın bir esası kalacağı fikri üzerinde durulur (Ketûre, sy. 3, s. 107-108). 5. *Ma-*

kâlât. Harâllî'nin derlediği hikmetli sözleri ihtiva eden ve bir nüshası, müellifin diğer bazı eserleriyle birlikte Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan (nr. 1398) bu risâle George Ketûre tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). 6. *Füyâ şalâḥi'l-âmel li'ntizâri'l-ecel*. Namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlerle ilgili çeşitli öğütleri ihtiva etmektedir. 7. *el-Vâfi*. Miras hukukuna dair olup Karâfî, ferâiz sahasında bu kadar güzel bir eser görmediğini söyler. 8. *et-Tevşîye ve't-tevfiye*. Kiraatle ilgili olan eser Bikâî'nin kaynakları arasında yer alır. 9. *el-Ma'kûlâtü'l-üvel*. Mantığa dair bir eserdir.

Harâllî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri şunlardır: *Tefhîmü me'âni'l-hurûf elletî hiye mevâddü'l-kilem fi cem'i elsineti'l-ümem*, *el-Lemḥa fi ma'rifeti'l-hurûf*, *Şemsü meḥâli'l-ku-lûb ve bedrû ṭavâli'l-ğuyûb*, *Şerḥu'l-esmâ'l-ḥüsnâ* (bazılarının yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, I, 527; Suppl., I, 735).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, Madrid 1886, II, 687; Gubrînî, *'Unvânü'd-dirâye* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1969, s. 143-155; İbnü't-Tavvâh, *Sebkü'l-makâl li-fekki'l-ikâl* (nşr. M. Mes'ûd Cüb-rân), Beyrut 1995, s. 83-91; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXIII, 47; a.mlf., *Mizânü'l-îtidâl*, III, 114; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 204; Bikâî, *Nazmü'd-düer*, Haydarâbâd 1398/1978, I, 10; Süyûtî, *Ṭabaḳâtü'l-müfessirîn* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1396/1976, s. 76, 77; Bedreddin el-Karâfî, *Tevşîhu'd-Dibâc* (nşr. Ahmed eş-Şüteyvi), Beyrut 1403/1983, s. 162-165; Dâvûdî, *Ṭabaḳâtü'l-müfessirîn*, I, 386-387; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylü'l-ibtiḥâc*, Kahire 1330, s. 201-202; Makkarî, *Neḥşü't-tîb*, II, 187-190; *Keşfü'z-zunûn*, II, 989, 1241; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 189; Brockelmann, GAL, I, 527; Suppl., I, 735; Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 162; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I, 352-353; Süleyman Uludağ, *Fahreddin Râzî*, Ankara 1991, s. 62-63; Necatî Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, Van 1994, s. 117-119, 151; Mehmet Faik Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet* (doktora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 61; George Ketûre, "Hikemü Ebi'l-Ḥasen el-Harâllî", *el-Bâḥis*, sy. 3, Paris 1978, s. 104-127; *el-Kâmüsü'l-İslâmî*, II, 59-60.

MURAT SÜLÜN

HARAM

(الحرام)

Yapılması

din tarafından yasaklanan fiil.

Sözlükte masdar olarak "bir şey bir kimseye yasak olmak", isim olarak da "yasaklanan, helâl olmayan şey" anlamına gelen *harâm* kelimesi, çeşitli türevleriyle